

הגות, שפה, אמנות

אסופת מאמרים

לכבוד אלכסנדר ברזל

בעריכת

ישראל אידלוביץ

וניסן אררט

המחלקה ללימודים כלליים
המכון - מכון טכנולוגי לישראל
חיפה, תשמ"ז

Philosophy, Language, Arts

Essays in Honour of

Alexander Barzel

Edited by :

Israel Idalovichi

Nisan Ararat

**Department of General Studies
Technion - Israel Institute of Technology
Haifa, 1986**

נילה פרסיקו

שׁוֹשׁ - אפיון דמות באמצעות לשונה ב"חיוך הגדי" לדויד גרוסמן

העלילה בספרו של דויד גרוסמן "חיוך הגדי" מתרחשת בכפר ענדל, שבגדה המערבית. הזמן - יממה אחת בשנת 1972, כלומר, חמש שנים לכיבוש הישראלי. חילמי, ערבי זקן ומטורף למחצה, "שובה" את אורי ישראלי המשרת באזור, ומחזיק אותו כבן-ערובה במערתו שמחוץ לכפר. חילמי מאיים, כי יירה באורי עם שחר, אם לא יתפנה הצבא מכל השטחים שכבש. מעל שלד זה בונה גרוסמן עולם שלם, שעליו מרחפת כל הזמן ההתמודדות עם בעיית החדירה לתחום הוולת: אם במשמעות הפיזית-פוליטית (הכיבוש), ואם במשמעות האישית-תירפויטית (יחסי שוש-אורי, שוש-קצמן, שוש-מורדי).

יוסף אבן במאמרו "התיאוריה של הדמות בספרות, מעמדה, תפקידה ביצירה ודרכי בנייתה בסיפורת" (הספרות ג' 1, יוני 1971) מניח, בין השאר, את ההנחה הבאה: "דיבורו של הגיבור מלמד על הגיבור לא רק בתוכנו, אלא גם ביסודות הלשוניים הספציפיים שהוא מארגן מהם. לפעמים מבקש המחבר לא רק לעצב את מחשבותיו ואת תכניו של הדיבור, אלא גם למסור בדיוק את שימושו במלים. סגנון דיבורו של אדם, גם תוך התעלמות מתכניו, עשוי להסגירו" (עמ' 20-21). נראה לי, שהמונולוגים של שוש, הגיבורה, מאשרים הנחה זו.

הדבר, הבולט לעין בקריאה ראשונה, הוא המשלב הלשוני המיוחד, המאפיין את שוש. גרוסמן שם בפיה את המשלב הגבוה ביותר של העברית המדוברת. כילדה שגדלה בבית בו "שבץ-נא" היה הריטואל השבועי, והאם הסתערה "בעוצמה שווה על שגיאת לשון בעברית וגם על מבצע ארצי של התרמת דם," (עמ' 106) - היא אמונה על עברית כהלכה: "ממש הילדה העברית הראשונה" (עמ' 42).

היא אינה מועדת לעולם בשימוש תקני בפועל ובמילות-היחס. למשל: שלילת ההווה "אינני רוצה [...] אינני יודעת [...] איננה יוצאת" (עמ' 35), כמו גם גוף ראשון - עתיד: "אטול קסטה... ואעגין אותה במקום" (עמ' 37); וכן "קיבלתם אותי לתוככם" עמ' (10) ומסיימת אפילו קטע מדבריה בנוסח מזמורי תהילים: "אמן סלה" (116).

מבחינת אוצר המלים יש חידושי לשון רבים בשפתה: היא "מתנבבת על כסא העזר" (עמ' 35), העיניים "מרשיפות חשמל" (עמ' 76), "מצייקנת" לאבנר (261), המנהרה "נפילחת לקטר" (233) ועוד רבים אחרים.

ש"ש משלבת בדבריה מרכיבים תרבותיים ה"יא" לנערה שגדלה ברמה סוציו-אקונומית כשלה. למשל: "החוק הדארוויניסטי של ההכרה" (עמ' 9), "כמו גנן סטואי" (40), "האטימות ההירואית" (43 ועוד), "קנטאור גולמני" (75), "תמימות לוליטית" (103), "התמדה סיוזיפית" (106), ועוד. היא אפופה בהערות ספרותיות מצד אמה ומצד אביה, ואך טבעי הוא שהיא מדמה עצמה לסונטה על צורתה, חריזתה וצינתה (עמ' 36), או לשחרזדה (עמ' 114) שחייה תלויים בפעולת הסיפר שלה. ש"ש מרבה לכלול אינטרמקסטים ספרותיים בשיחותיה. סופרים ומשוררים רבים נרמזים או מצוטטים ממש: לואיס קרול (190), סנט אקזופרי (73), שייקספיר (81), נבוקוב (103), רחל (272), התנ"ך (232, 262) והברית החדשה (233). הדברים קולחים מפיה, נשמעים אותנטיים והולמים, ומשרתים כיאות את דמותה בעינינו. היא נתפסת כתוצר של עליית ישראלית עכשווית.

מעבר לכל זה. באמצעות המונולוגים שלה אנחנו מתוודעים לדמויות שאינן נחלת הכלל, (כאותם סופרים ומשוררים). היא מביאה משפטים שלמים מפי אבנר, לאה חוסייה, שאינם מיוצגים במונולוגים משלהם בספר. ודרך המונולוגים של ש"ש אנחנו מכירים אותם. ויותר מזה - את יחסה אליהם.

את אבנר ניתן להכיר על פי משפט מקרי אך מייצג לדעתך: "ואכריח את כולם להתבונן אל הנבלה שנעשתה כאן. אל הפערים החברתיים שהתקמו. השד יודע איך, ואל תאות השלטון ושחיתות השלטון, אל השטעטל שהקמנו לנו שוב, וגידלנו בה דור חסר-ערכים וערך, עדר צעירים דיגיטאליים. מעשה ידינו להצטער..." (עמ' 231). המשפט קושר גולה עם גאולה, מסורת עם ציונות ועם הפירות שהמפעל הציוני הניב. הכל בצחצחות לשון ובמשחקי מלים.

את לאה אפשר להכיר על פי דרך הביקורת שלה "וזאת לא את, חביבה, אלא אולי חיקוי לא-מוצלח של סטיינבק או טנסי ויליאמס שאהבת לקרוא פעם. ואני הרי מכירה אותך לפני ולפנים. ואותי לא תוליכו שולל, לא, יא שייח"; (עמ' 76) - המשלבת בדבריה רפרנטים ספרותיים מאיכות משובחת. עברית גבוהה ושריד סלנג מימי הפלמ"ח. ומהיותה עקרת-בית, גם ביטויים עממיים-ביתיים "תבשיל מטבחנו - סימן שהוא טוב" (עמ' 108).

בתוך דבריה שוזרת ש"ש גם את דברי קצמן, אך היא ממעטת מאוד בציטוטים מדברי אורי. ראשית - הוא שתקן, ושנית - (וזה נראה לי משמעותי לגביה) - אין הוא "נכס" תרבותי-אידאולוגי עבודה. הוא מדבר במשלב הנמוך ביותר של העברית המדוברת. ודבריו כוללים מעידות לשוניות רבות. המעידות על השכלתו טעונת הטיפוח. גרוסמן מקפיד לנקד את הטקסט במקום שנראה לו שהקורא יכול לטעות בכוונתו. אצל ש"ש - נוקדו המלים ה"קשות", ואצל אורי הוא מנקד שגיאות: "חדר-אוכל-קצינים" (עמ' 12), "רכבים" (13), "קוסאימי" (29), (124), "ממזמן" (96), "אצלהם" (120) ועוד.

מאיך גיסא, אורי דובר ערבית, אך יתרון זה אינו תקף לגבי קשריו עם שוש, ועוזר לו רק בקשריו עם חילמי. שוש מוצאת לנכון לצטט את אורי רק כאשר בדבריו הוא מפרש מושג מקובל בצורה אחרת מהרגיל "רק פעם אחת חרג [אורי] משתיקתו העיקשת, ואמר לי שאומץ גדול נחוץ כדי לעשות מה שאני עושה עם הנערים. אבל בשפה של אורי יש לאומץ פירוש שונה מן הרגיל" (עמ' 181).

בפטרוניות מסוימת היא מצטטת את זוסיה, שקיבל "המון תמונותים" (עמ' 80) שמהן ניתן ללמוד על "השימושים המטאורולוגיים שעושים היום בעפיפונים" (80), ומביאה במרכאות רוסית שהוא משלב בדבריו כ"זה הבומאנויי זמי..." (85), להבדיל מציטטות המובאות בלי מרכאות ושזורות בדבריה עד כדי כך שקשה לקורא לדעת לעתים. מי הדובר: היא או אבנר - לאה - קצמן - הילמן, השווים "מעמדית" אליה.

יש משום התעללות בזוסיה (והתעמרות בלאה) כשהיא מטילה עליו לומר לאמה, כי תחזור הביתה "כאשר יער בירנם לדונסינן יצעד" (81), בידועה כי מקבת אינו דווקא הרפרנט התרבותי שלו.

צחצחות הלשון של שוש ורהיטות המבע שלה מאפיינות את הפאסאדה שהיא עוטה, את הייפויף החיצוני שלה ואת הרצון לשאת חן מלפני הכל. אין היא מרשה לעצמה להיכשל בלשונה. לצעוק או לקלל בגסות, למרות שהרצון קיים בתוכה (עמ' 42, ועמ' 266) - אך כך לא תנהג ילדה "חביבה" כמוה, כי הרי "אין צורך להתבהם" (267) אליבא דלאה. יש בדיבור שלה, בשימושי הלשון ה"מושלמים מדי" שלה פן נוסף של התימה המרכזית שבספר - האמת והשקר.

הטיפול בלשונה של שוש הוא רק אחד מאמצעי האיפיון, שהסופר משתמש בהם בספרו, הנזקק ל"זרם התודעה". תחומי אפיון אחרים הם למשל. הופעתה והליכותיה. האמת והשקר בחייה. עולם דימוייה וסמליו. לתחומים אלה מן הראוי להקדיש דיון נפרד.